

Петро Шелест і протестний рух в УРСР у 1960–1970-х рр.

На основі вивчення архівних матеріалів, щоденникових записів, резолюцій на документах проаналізовано ставлення першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста до опозиційного руху.

Ключові слова: Шелест, дисидентство, КДБ при РМ УРСР.

У більшості наукових праць та в публіцистиці діапазон суджень про першого секретаря ЦК Компартії України (1963–1972 рр.) Петра Шелеста – вельми широкий. У вітчизняній і зарубіжній історіографії знаходимо висловлювання про нього як «партійного націоналіста», «прихильника контрольованого українського автономізму», «націонал-комуніста», «продукатора комуністичної системи» тощо. П. Андрусечко характеризував П. Шелеста, з одного боку, як завзятого будівника комунізму, з іншого – захисника незалежності радянської України, української мови та культури¹. У розумінні Ю. Шаповала,

«Шелестова політична лінія базувалася на своєрідній подвійній лояльності – загальносоюзній і республіканській, постійному маневруванні між двома політичними дискурсами – централізаторським та антицентралізаторським»².

Заслуговує на увагу трактування постаті П. Шелеста літератором і дисидентом І. Дзюбою:

«[...] становище Шелеста було складне, йому доводилося лавірувати і, намагаючись хоч трохи розширити економічні або, може, й культурні права України, він, натомість, мусив за давньою українською традицією компенсувати це маленьке україно-

* *Бажан Олег Григорович* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, старший науковий співробітник відділу по розробці архівів ВУНК–ДПУ–НКВС–КДБ.

¹ *Андрусечко П.* Петро Шелест – комуніст, який любив Україну // Український журнал. – 2008. – № 5. – С. 26.

² *Шаповал Ю.* Петро Шелест у контексті політичної історії України ХХ століття // Український історичний журнал. – 2008. – № 3. – С. 138.

фільство політичною запопадливістю. Це виявилось, зокрема, в його позиції під час чехословацької кризи 1968 р., коли П. Шелест був одним з найагресивніших опонентів керівництва КПЧ, що спричинило велике розчарування в ньому серед тих в Україні, хто з надією дивився на празькі реформи. [...] Минає час, і з його відстані бачимо, що Петро Юхимович був неординарною людиною і, певно, хотів залишити добрий слід на українській землі. Але не все від нього залежало»³.

Більш категоричні судження письменника В. Скуратівського, який наприкінці травня 2002 р. в інтерв'ю радіо «Свобода» з нагоди 30-річчя усунення П. Шелеста з посади керівника республіканської партійної організації зазначив:

«Особа Шелеста подвоєна. З одного боку, він начебто був небайдужим до українізації, а з іншого – цілковито підтримував кремлівських посіпак»⁴.

Примітно, що й організатори XVII Всеукраїнського турніру юних істориків під егідою Міністерства освіти та науки України у квітні 2015 р. на фінальному етапі змагань у руслі сучасної наукової полеміки запропонували учасникам подискутувати на тему: «Петро Шелест: між комунізмом та сепаратизмом».

Вимальовуючи деталі історичного портрету такої неоднозначної постаті, як П. Шелест, необхідно не тільки закарбувати притаманні йому «елементи місництва і прояви націоналізму», відобразити типові риси його епохи, а й достовірно виписати індивідуальне, властиве тільки портретованому ставлення до протестного руху в радянській Україні 1960 – початку 1970-х рр. крізь призму власних щоденникових записів та резолюцій першого секретаря ЦК КПУ на документах із грифом «Цілком таємно».

Обрання 2 липня 1963 р. П. Шелеста на посаду першого секретаря ЦК КПУ відбулося на тлі відчутного загострення соціальної напруги в республіці, викликаного зменшенням та погір-

³ Див.: Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду»: Спогади. Щоденники. Документи. Матеріали / Упор В. Баран, О. Мандебура та ін.; за ред. Ю. Шаповала. – К.: Генеза, 2003. – С. 765–767.

⁴ 30 років тому Петра Шелеста усунули від влади: Інтерв'ю з письменником, народознавцем Василем Скуратівським [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/890228.html>

шенням продовольчого забезпечення населення, відсутністю споживчих товарів, непопулярними діями влади з реформування системи оплати праці, переглядом норм та розцінок на виробничі операції.

Тема народних протестів у 1963 р. превалювала на сторінках щоденника П. Шелеста. Описуючи складну ситуацію в УРСР, він фіксував свої враження, емоції й учинки, пов'язані з радикалізацією громадської думки:

«30 серпня відбулася зустріч і розмова з начальниками обласних управлінь КДБ і членами колегії ГК (так у документі. – О. Б.) КДБ України. Я розповів про становище в країні і республіці з хлібом, цукром, картоплею, овочами і продуктами тваринництва, про великі труднощі, що насуваються... Я говорив про активізацію роботи органів КДБ, про те, що в республіці, і не тільки в нашій республіці, відбувається деяке пожвавлення націоналістичних елементів. Є прояви антирадянщини, відкриті антисупільні прояви, розповсюдження листівок. [...]

11–21 вересня 1963 року. Провів нараду з відповідальними працівниками КДБ, МВД, суду, прокуратури та іншими адміністративними органами республіки. Обговорювались питання: про роботу з громадськістю і про пожвавлення діяльності добровільних дружин, про порядок і дисципліну в містах і робітничих селищах [...]. Потрібно вести найрішучішу боротьбу з хуліганством, дебоширством, небезпечними злочинами спекулятивним елементом. [...] Закликати до порядку розповсюджувачів чуток і провокаторів, злісні елементи. За останні місяці на 10% збільшилося розповсюдження листівок різного роду, і, в першу чергу, політичного характеру. Почастішали погрози фізичної розправи на адресу партійного і радянського активу, піднімають голову ідеологічно ворожі елементи. Дав вказівки “підкрутити гайки”, і всім адміністративним органам працювати дружно, спільно і оперативно вирішувати всі питання, що виникають»⁵.

Тональність висловлювань, яку закарбував щоденник, виразно передає істинне ставлення П. Шелеста до різноманітних форм громадського спротиву. Заклики партійного керівника до органів держбезпеки «вжити суворих заходів», подолати «нездорові прояви» серед населення УРСР викликали відповідні

⁵ Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду»... – С. 151, 159–160.

дії. Упродовж 1963 р. співробітники Комітету держбезпеки при РМ УРСР викрили 79 «нелегальних організацій та груп», до складу яких входило 465 осіб. Наступного року було ідентифіковано 145 авторів і розповсюджувачів листівок, де висловлювалося невдоволення діяльністю радянського уряду, лунали заклики до боротьби проти режиму М. Хрущова⁶.

Інструкції на випадок масових безладів, розроблені силовими відомствами, дозволили політбюро ЦК КПУ заблокувати вільну політичну діяльність громадян, пригасити страйковий рух у республіці. Якщо кількість відмов від роботи з причин, пов'язаних із підвищенням норм виробітку, неправильним та несвоєчасним нарахуванням зарплати, незадовільною організацією праці на підприємствах, дефіцитом у магазинах продуктів першої необхідності впродовж 1963 р. зафіксовано 54 випадки, то в 1964 р. лише – 17⁷.

Активізація національно-культурного життя в УРСР, зародження політичної течії у середовищі шістдесятників, представники якої головну увагу акцентували на вирішенні громадсько-політичних проблем, також викликало невдоволення компартійних керівників – як у Москві, так і в Києві. Переслідування опозиції на тлі боротьби з «пережитками українського націоналізму» розглядалося вищим політичним керівництвом республіки та Комітетом держбезпеки при РМ УРСР не тільки як покарання інакодумців, але і як ефективний спосіб впливу на громадську думку. У серпні–вересні 1965 р. Києвом, Львовом, Одесою, Івано-Франківськом, Тернополем, Луцьком, Феодосією прокотилася хвиля арештів. У слідчих ізоляторах КДБ опинилося 24 найактивніших учасники українського національного руху (18 з яких згодом було засуджено до різних термінів ув'язнення)⁸. Це стало превентивною атакою режиму проти інакодумців⁹.

⁶ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 1 (1971), спр. 10, арк. 153–154.

⁷ Там само, арк. 161.

⁸ Там само, оп. 1 (1972), спр. 9, арк. 254.

⁹ Статистика арештів «антирадянського елемента» в наступні роки перебування П. Шелеста на посаді першого секретаря ЦК КПУ виглядала

У щоденниковому записі П. Шелеста від 3 січня 1966 р. читаємо:

«Переглядав пошту. Окремо доповіли про “Лист 77”¹⁰ і про лист І. Дзюби на 214 сторінках¹¹. Потрібно було вживати термінових і рішучих заходів. Було доручено Скабі¹² й Кондуфору¹³ підготувати пропозиції, щоб їх розглянути на секретаріаті ЦК й ужити заходів. Про наші заходи з цих питань було повідомлено в ЦК КПРС Суслову¹⁴, Капітонову¹⁵, Пігальову¹⁶. Явно було видно, що подекуди піднімають голову націоналістичні елементи»¹⁷.

Короткі записи, помітки для пам’яті у щоденнику засвідчують, що П. Шелест був добре поінформованим про «наступ» опозиційних сил у республіці та вживав конкретних заходів

наступним чином: 1966 р. – 4 особи; 1967 – 21 особа; 1968 – 10 осіб. За «антирадянську діяльність» до кримінальної відповідальності в 1969 р. було притягнуто 55 осіб (усього упродовж 1965–1969 рр. за «проведення антирадянської агітації та пропаганди» на території УРСР органами держбезпеки притягнуто до кримінальної відповідальності 77 осіб).

¹⁰ В. Чорновіл, автор колективного звернення до прокурора УРСР Ф. Глуха та голови КДБ при Раді Міністрів УРСР В. Нікітченка, стверджував, що петицію підписали 78 осіб. Лист на захист політ’язнів владним структурам надіслано не у січні, а в лютому 1966 р. (див.: *Чорновіл В. Правосуддя чи рецидиви терору? // Київ. – 1990. – № 7. – С. 219*).

¹¹ Наприкінці 1965 р. літературознавець і критик І. Дзюба надіслав до ЦК КПУ листа з протестом проти політичних арештів в УРСР. До нього було додано рукопис, який став пізніше відомим під назвою «Інтернаціоналізм чи русифікація?».

¹² Скаба Андрій Данилович – український радянський партійний і державний діяч. Із жовтня 1959 по березень 1968 рр. обіймав посаду секретаря ЦК КПУ з ідеологічних питань.

¹³ Кондуфор Юрій Юрійович упродовж 1958–1968 рр. працював завідувачем відділу науки та культури ЦК КПУ.

¹⁴ Суслов Михайло Андрійович – член президії ЦК КПРС, курирував питання ідеології, культури, цензури та освіти.

¹⁵ Капітонов Іван Васильович – секретар ЦК КПРС. Упродовж 1965–1983 рр. завідувач відділу організаційно-партійної роботи ЦК КПРС.

¹⁶ Пігальов Петро Пилипович на січень 1966 р. обіймав посаду першого заступника завідувача відділу організаційно-партійної роботи ЦК КПРС.

¹⁷ Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду»... – С. 222.

щодо нейтралізації проявів «українського буржуазного націоналізму». Звернімося до його нотаток від 25 квітня 1966 р.:

«Відкрився ХХ з'їзд комсомолу України – це велика політична подія. Підготувався до виступу на з'їзді на 30–35 хвилин, узяв для виступу найбільш злободенне коло питань: ідейне і класове загартування молоді, боротьба з проявами буржуазного націоналізму, боротьба проти розтлінної буржуазної ідеології та моралі, підвищення політичної пильності. [...] Було дано завдання Нікітченкові, Шульженкові (КДБ), Скабі, Шевелю, Кондуфору (ЦК КПУ), Глуху (прокуратура) підготувати матеріали про недостойну поведінку Костенко, Драча, Сверстюка, Дзюби¹⁸, щоб показати їх негативну і шкідливу роль та застерегти від можливих наслідків. Усі ці питання були викладені на з'їзді комсомолу і на з'їзді письменників України, і це подіяло: дехто з молоді рішуче відійшов від неправильних і шкідливих дій».

У записах, датованих другою декадою квітня 1968 р., П. Шелест висловлював стурбованість щодо перетворення Київського університету ім. Т. Шевченка на майданчик поширення «антирадянських думок»:

«Для розмови запросив до себе секретаря ЦК КПУ Овчаренка, який відає ідеологічними питаннями, і завідуючого відділом науки і вищих навчальних закладів ЦК КПУ Цветкова. Розглядали питання, пов'язані з роботою наукових установ, вищих навчальних закладів республіки. Особливу увагу треба звернути на стан справ у Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка. Тут, як і раніше, немало непорозумінь, політичних ухилів, поширення різного роду листівок і прокламацій. І все це робиться не з боку студентів чи викладачів, а з боку сторонніх відвідувачів, оскільки в університет є вільний доступ. Прийнято було рішення обмежити вільне відвідування приміщення університету»¹⁹.

За інформаційними повідомленнями КДБ при РМ УРСР, що надходили до ЦК КПУ, та резолюціями на них першого секретаря партії переконуємося в тому, що П. Шелест регулярно отримував відомості про діяльність спецслужб у стінах столичного

¹⁸ І. Драч, Л. Костенко, І. Дзюба та інші виступили на підтримку підсудних братів Горинів, М. Зваричевської, М. Осадчого.

¹⁹ Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду»... – С. 255.

університету. Цілком схвально (на листі КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ від 11 березня 1966 р. помітка «Згоден») сприйняв він ініціативу голови республіканського Комітету держбезпеки В. Нікітченка стосовно Миколи Костянтиновича Холодного (студента, якого у грудні 1965 р. позбавили права далі навчатися на 5-му курсі філологічного факультету КДУ за участь у дискусії про роман А. Іщука «Вербівчани», розповсюдження серед оточуючих віршів «Вимирають поети», «Коні у церкві», «За віком вік»):

«[...] з метою нейтралізації негативного впливу на студентів та творчу молодь і забезпечення позитивного впливу на Холодного, уважав би необхідним доручити першому секретареві ЦК ЛКСМУ тов. Ельченкові Ю.Н. провести з Холодним бесіду профілактичного характеру та вирішити питання про його працевлаштування в одному з промислових районів республіки»²⁰.

Отримавши дозвіл вищого політичного керівництва УРСР, органи КДБ на початку літа 1966 р. домоглися скасування прописки та виселення М. Холодного зі столиці республіки. Певний час молодому поетові довелося працювати сторожем і свинарем на Кіровоградщині. У липні 1968 р. П. Шелесту формі письмової вказівки доручив другому секретареві ЦК КПУ О. Ляшкові взяти під особистий контроль спільні адміністративні заходи КДБ при РМ УРСР та Міністерства охорони громадського порядку УРСР щодо «очистки» столиці України від

«націоналістично налаштованих осіб з числа молоді, які не мають відповідної прописки, удаються до всіляких хитрощів, щоб узаконити своє проживання в місті Києві».

До числа «небажаних» потрапили студенти-заочники КДУ Михайло Григор'єв, Надія Кир'ян, а також виключені з університету за «націоналістичну діяльність» Михайло Скорик, Василь Онищенко, Григорій Криворучко, Віктор Кордун, Петро Герус, Станіслав Славинський²¹.

У квітні 1972 р. спільними зусиллями КДБ при РМ УРСР та СТБ (орган держбезпеки комуністичної Чехословаччини) було

²⁰ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 3 (1975), спр. 10, арк. 132.

²¹ Там само, оп. 1 (1972), спр. 7, арк. 134–140.

ліквідовано таємний канал переправляння на Захід українськими дисидентами матеріалів самвидаву. На території Словаччини за ґратами опинилися Ганна Коцур, Павло Мурашко та Петро Гроцький, яким інкримінувалося вивезення з України окремих чисел опозиційного часопису «Український вісник», творів Євгена Сверстюка, Ірини Калинець, Михайла Осадчого, Василя Стуса²². Дізнавшись про учасників «нелегального трафіку» між Києвом та Пряшевом П. Шелест, не вагаючись, задовольнив «прохання» чехословацьких спецслужб про виключення громадянки ЧССР Ганни Коцур із Київського університету та видворення її з РСР за перевезення на Захід матеріалів самвидаву²³.

Опрацьовуючи документи радянських органів держбезпеки, в яких описувалися прояви інакодумства або наводилися факти протистояння окремих громадян командно-адміністративній системі, П. Шелест інколи піддавався негативним емоціям, виплескуючи їх у вигляді «жорстких резюме». Так, знайомлячись наприкінці грудня 1971 р. з інформацією голови КДБ при РМ УРСР В. Федорчука про намагання випускників 27-ї спеціалізованої фізико-математичної середньої школи міста Харкова організувати «дискусійний клуб», П. Шелест залишив на документі резолюцію:

«т. Овчаренко Ф.Д. Доручить “ретельно розібратися”. Дати пропозицію. Треба “це кубло” – розігнати. Доповісте. Шелест. 25.XII.71 г.»²⁴.

Аналізуючи резолюції першого секретаря ЦК КПУ на повідомленнях республіканського Комітету держбезпеки, доходимо висновку, що найбільше роздратування в нього викликала інформація про розповсюдження в УРСР листівок, анонімних листів «антирадянського характеру». Поряд із короткими розпорядженнями на документах («Треба знайти», «Доповісти» та ін.) П. Шелест дозволяв собі брутальні висловлювання. Так, на повідомленні про виявлення на одному із заводів у жовтні

²² ГДА СБ України, ф. 16, оп. 1 (1972), спр. 4, арк. 143–144.

²³ Там само, спр. 12, арк. 5–6.

²⁴ Там само, оп. 3 (1975), спр. 12, арк. 9.

1970 р. анонімного листа від імені «Комітету захисту трудящих» синім олівцем написано:

«С[ерафим] І[ванович]²⁵. Доповісте. Треба цього падлюку знайти»²⁶.

Незважаючи на протидію владних структур різноманітним формам інтелектуального опору, розповсюдження в республіці та поза її межами самвидавних непідцензурних творів залишалося непідконтрольною ділянкою «фронту». Починаючи з середини червня 1970 р. КДБ при РМ УРСР регулярно інформував П. Шелеста щодо поширення періодичного нелегального часопису «Український вісник» та розшук його видавців²⁷. На початку травня 1971 р. органи держбезпеки володіли інформацією щодо намірів активних представників українського демократичного руху випускати додатково підпільний літературно-художній альманах²⁸.

Масштаби виготовлення та розповсюдження самвидаву в республіці, налагодження українськими дисидентами відповідних каналів для таємного переправлення непідцензурних праць за кордон, а також встановлення ними регулярних зв'язків для отримання необхідної «антирадянської літератури» із зарубіжних країн зумовили появу розлогої (на 12 сторінках) доповідної записки 5-го управління КДБ при РМ УРСР від 25 травня 1971 р. (розглянута на засідання колегії республіканського Комітету держбезпеки 16 червня 1971 р.²⁹) «Про особливості націоналістичних та ідейно ворожих процесів у середовищі деякої частини інтелігенції й молоді республіки та про наміри з активізації контррозвідувальних заходів із метою припинення ворожої діяльності інспіраторів і натхненників цих процесів»³⁰. Само-

²⁵ Ідеться про першого заступника голови КДБ при РМ УРСР генерал-майора *С. І. Крикуна*.

²⁶ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 3 (1975), спр. 12, арк. 32.

²⁷ Там само, спр. 7, арк. 2–5; спр. 5, арк. 138–140; оп. 5 (1974), спр. 2, арк. 2–4.

²⁸ Там само, оп. 5 (1974), спр. 5, арк. 328–329.

²⁹ Там само, ф. 16, оп. 3 (1974), спр. 8 (1975), арк. 90.

³⁰ Там само, ф. 9, спр. 336, арк. 128–139.

критику колегії КДБ при РМ УРСР «по лінії боротьби з проявами націоналістичних елементів у республіці», висловлену в листі до ЦК КПУ від 16 липня 1971 р., П. Шелест сприйняв доволі стримано, залишивши на документі спонукальну резолюцію:

«В.В.³¹ Треба працювати більш активно [...] виявити “У.В.”³² та його авторів і “видавців”. Прошу вжити заходів. Інформувати. 19.07.1971 р.»³³.

Занепокоєння компартійної верхівки сплеском суспільного інтересу до самвидаву знайшло відображення у постанові ЦК КПУ від 27 липня 1971 р. «Про заходи з протидії нелегальному розповсюдженню антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів»³⁴. На виконання вказівок партійного апарату КДБ при РМ УРСР улітку 1971 р. розпочав розробку спецоперації під кодовою назвою «Блок», що передбачала заходи з нейтралізації найбільш активних і пов'язаних між собою «націоналістичних елементів» в Українській РСР, причетних до нелегального розповсюдження «антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів (так званий самвидав)»³⁵. Характерно, що вже 9 серпня органи держбезпеки УРСР за фактом виготовлення та поширення «Українського вісника» порушили кримінальну справу № 42. У результаті комплексу оперативно-розшукових заходів до поля зору КДБ потрапили мешканці Києва, Львова, Одеси, інших населених пунктів республіки³⁶. Серед них були Іван Світличний, Іван Дзюба, Олесь Сергієнко, Іван Русин, В'ячеслав Чорновіл, Ніна Строкатова, Віктор Некрасов, Василь Романюк, Сергій Параджанов, Василь Стус, Леонід Селезненко, брати Горині, Стефанія Шабатура, Іван Гель, Зіновія Франко, Євген Сверстюк, Микола Плахотнюк, Ірина Калинець, Леонід Плющ, Борис Антоненко-Давидович та ін.

³¹ Ідеться про *В. В. Федорчука* – з 16 липня 1970 р. голову КДБ при РМ УРСР.

³² «Український вісник».

³³ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 3 (1975), спр. 8, арк. 80.

³⁴ Там само, оп. 7 (1985), спр. 5, арк. 68–73.

³⁵ Там само, арк. 68.

³⁶ Там само, спр. 67826-ФП, т. 3, арк. 53.

В останній декаді грудня 1971 р. очільник республіканського КДБ В. Федорчук доповідав першому секретареві ЦК КПУ П. Шелестові про

«вжиті необхідні заходи з викриття та припинення ворожої діяльності так званих “демократів”. Виявлені в Україні їх однодумці взяті в перевірку, яка ведеться у плані глибокого оперативного проникнення у це середовище, своєчасного виявлення та недопущення їх контактів і спільних організованих дій з іншими антирадянськими та антигромадськими елементами»³⁷.

Арешт на початку січня 1972 р. бельгійського студента Я. Добоша, який за дорученням ЗЧ ОУН у Бельгії, Українського допомогового комітету, Спілки української молоді та редакції журналу «Авангард» намагався зібрати й вивезти з СРСР окремі твори українського самвидаву, у тому числі фотокопії примірників «Українського вісника», послужив відправною точкою у проведенні масштабної операції, спрямованої проти національного руху. Упродовж першого місяця 1972 р. за ґратами опинилися Іван Світличний, В'ячеслав Чорновіл, Євген Сверстюк, Василь Стус, Іван Гель, Ірина Калинець, Стефанія Шабатура, Василь Романюк, Данило Шумук, Леонід Плющ, Микола Плахотнюк, Зіновій Антонюк, Леонід Селезненко, Володимир Рокецький, Михайло Осадчий та ін. На початку лютого КДБ при РМ УРСР розпочав роботу з виявлення свідків для майбутніх судових процесів у справі «Блок»³⁸ та «проробку зв'язків» заарештованих дисидентів.

Про хід реалізації справи «Блок», як свідчать архівні документи, республіканський КДБ регулярно інформував П. Шелеста. У лютому 1972 р. було підготовлено понад 30 спецповідомлень на адресу ЦК КПУ з інформацією про поведінку заарештованого В.Стуса, чергові арешти (М. Холодного, Ю. Шухевича-Березинського), реагування закордонних українських громадських організацій на ці дії, оперативні заходи з «розробки» дисидентів, які перебували на волі (Є. Пронюк, Б. Ковгар, В. Некрасов, Р. Довгань) тощо. Водночас проводилися «профілактичні заходи анти-

³⁷ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 3 (1975), спр. 1, арк. 69–76.

³⁸ Там само, спр. 2, арк. 160–165.

радянських проявів» серед студентів Київського політехнічного інституту, співробітників Інституту археології АН УРСР, Все-союзного науково-дослідного та проектно-конструкторського інституту нафтохімічної й нафтопереробної промисловості, які підтримували стосунки з фігурантами справи «Блок»³⁹.

Зі змісту деяких резолюцій на документах, підготовлених КДБ при РМ УРСР, випливає, що П. Шелест вимагав якнайшвидше доводити порушені проти дисидентів кримінальні справи до суду. Так, на доповідну записку голови республіканського Комітету держбезпеки В. Федорчука від 10 березня 1972 р., де повідомлялося про заходи щодо документування «провокаційних дій Барбоя В.М. і Радомишльського М.С.», фактів передачі ними «наклепницької інформації за кордон» П. Шелест відреагував наступним чином:

«Чим скоріше (вдасться притягнути до кримінальної відповідальності. – О. Б.) – тим краще»⁴⁰.

Таким чином, у часи свого керівництва Компартією України П. Шелест був причетним до масованого погрому опозиційного руху в УРСР. За іронією долі, розгорнута вищим партійним керівництвом республіки у середині 1960 – на початку 1970-х рр. ідеологічна кампанія зі знищення проявів інакодумства зачепила також і самого П. Шелеста, адже в розпал боротьби з протестним рухом, у травні 1972 р., його раптово позбавили посади першого секретаря ЦК КПУ. І лише у квітні наступного року на шпальтах журналу «Комуніст України» вийшла редакційна стаття з нищівною критикою на Шелестову книгу «Україна наша радянська». У такий спосіб Кремль прагнув довести, що усунення П. Шелеста – це не просто кадрова перестановка на догоду очолюваному Л. Брежнєвим дніпропетровському «клану», а жорстка реакція на прояви «місництва та націоналізму» з боку колишнього керманіча республіканської партійної організації. Однак намагання нового політичного керівництва УРСР виставити П. Шелеста у вкрай неприглядному світлі не

³⁹ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 3 (1975), спр. 6, арк. 166–169, 188–192; спр. 8, арк. 136–143.

⁴⁰ Там само, спр. 9, арк. 28.

досягли бажаного результату. Саме тоді в опозиційних колах республіки та особливо в діаспорі почав формуватися образ Петра Шелеста як такого собі «партійного націоналіста».

Здійснюючи моніторинг громадських настроїв у квітні 1973 р., тобто вже після виведення П. Шелеста («за станом здоров'я») зі складу політбюро ЦК КПРС, КДБ при РМ УРСР звертав увагу ЦК КПУ на ряд висловлювань, зафіксованих у середовищі представників розумової праці:

«Старший інженер Київського інституту автоматики, націоналістично налаштований Кохан В.І., сказав, що ухід на пенсію П. Й. Шелеста – заздалегідь підготовлена акція, спрямована на розгром “національного руху” на Україні, котрий за останні роки почав представляти серйозну політичну опозицію, а Шелест створив цій опозиції сприятливі умови, за що й поплатився. Кохан підкреслив, що “стаття про книгу “Україна наша радянська” стала бібліографічною рідкістю та створила навколо Шелеста в очах націоналістично налаштованих осіб ореол односторонця”; економіст контори транспортно-експлуатаційних операцій з обслуговування населення Мельничук Є.А., українка: “Шелеста зняли за те, що він виступав за свою націю. Написав книгу про Україну, яка комусь не сподобалася”; професор Львівського державного університету Петров В.Ф. висловив думку, що Шелест припустився в республіці ряду помилок, особливо ідеологічного порядку. Із ним учинили вельми гуманно, адже відродження націоналізму на Україні збігається з його діяльністю як секретаря ЦК КПУ»⁴¹.

Заради об'єктивності слід зауважити, що Петро Шелест, перебуваючи при владі, прихильно ставився до пам'яткоохоронної справи в республіці, культурницьких ініціатив української інтелігенції, обстоював економічні інтереси УРСР. Однак як типовий представник радянської командно-адміністративної системи не терпів будь-яких проявів інакodomства.

⁴¹ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 3 (1976), спр. 1, арк. 139, 148.

**Бажан О. Пётр Шелест и протестное движение в УССР
в 1960–1970-х гг.**

На основе изучения архивных материалов, дневниковых записей, резолюций на документах проанализировано отношение первого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста к оппозиции.

Ключевые слова: Шелест, диссидентское движение, КГБ при СМ УССР.

***Bazhan O. Petro Shelest and Protest Movement in UkrSSR
during 1960–1970s***

Basing on the archival sources, notes in the diaries and official resolutions the attitude of the first secretary of Central Committee of Communist Party of Ukraine Petro Shelest to the protest movement has been analyzed.

Key words: Petro Shelest, dissidence, Committee of State Security attached to Council of Ministers UkrSSR.